

LAISVĖS KOVŲ ATMINTIS

Įspūdžiai iš akademinės jaunimo stovyklos

Paskutinį 2015 m. vasaros mėnesį provincijos idilės ir ūkininkų darbymečio fone vyko nedidelis sujudimas, dažnai net nepastebimas žemės ūkio technikos keliamų dulkių ir garų siautulyje, bet kartu garbingai besistengiąs atskleisti ir išsaugoti Lietuvos istorijai reikšmingus Elžbietos ir Stanislovo Sąjū sodybos aplinkoje vykusius praeities įvykius ir asmenybių gyvenimus. Į rugpjūčio 16–23 d. vykusią akademinę jaunimo vasaros stovyklą-seminarą „Laisvės kovų atmintis“ susirinko gausus 36 dalyvių būrys, susidedantis iš Lietuvos aukštųjų mokyklų studentų ir moksleivių. Dalyviai susibūrė Radviliškio rajone esančiame Pašušvio miestelyje, istorikų teigimu, įsikūrusiame šalia seniausio Žemaitijoje mūro – Pašušvio Visų šventųjų bažnyčios. Tačiau čia, visai šalia, slypi dar vienas didingas mūras – Lietuvos partizaninio judėjimo pamatas ir ginkluotojo pasipriešinimo kulminacija – E. ir S. Sąjū sodyboje Balandiškyje vyko 1949 m. vasario vadų Susitikimas, kuriame svarstyti reišmingi partizaninio judėjimo darbai, vėliau veikė Lietuvos Laisvės Kovos Sąjūdžio (LLKS) Visuomeninės dalies štabas, vadovaujamas Juozo Šibailos-Merainio, Prisikėlimo apygardos Povilo Lukšio rinktinės štabas. Visai netoli Minaičiai, neatsiejama Balandiščio pasakojimo dalis, kur 1949 m. vasario 16 d. buvo pasirašyta LLKS Tarybos deklaracija.

Į ketvirtus metus vykstančią stovyklą savanoriškai susirenka jaunimas, pasižymintis patriotiniais jausmais ir smalsumu, kuris skatina tyrinėti partizaninio karo istoriją. Pažinimo al-

kiu pasižymėjusius stovyklos dalyvius pasitiko dinamiška ir įvairiapusė stovyklos programa, apstai akademiškumo, praktinės veiklos, žygių, žvalgymų ir dar daug ko, tačiau svarbu pabrėžti, kad kiekviena stovyklos veikla sukosi mintimis susitelkus į pagrindinį akcentą – nykstančią Balandiščio sodybą¹. Jos išsaugojimas ir atkūrimas bei siekis didinti jaunimo susidomėjimą, visuomenės sąmoningumą ir valstybės institucijų dėmesį paveldosaugos sričiai yra laikoma stovyklos „Laisvės kovų atmintis“ susitelkimo esme.

Po paslapties šydu suorganizuotas partizanų vadų susitikimas 1949 m. vasarį, žinoma, yra išskirtinis Balandiščio sodybos bruožas, bet jos šeiminingų E. ir S. Sąjū ryšys su partizanais egzistavo beveik visą ginkluoto pasipriešinimo laikotarpį ir užsibaigė tik 1952 m. spalio 17 d., kai sodyboje buvo surastas bunkeris, S. Sąjū ir jo duktė Genutė areštuoti. Visa tai tik didina sodybos istorinę vertę. Siekiant suprasti E. ir S. Sąjū sodybos vietą ir reikšmę partizanų judėjime 1945–1952 m. ir jos svarbą Radviliškio rajono partizanams, nemažai dėmesio skirta žygiams. Jų metu keliauta tais pačiais takais, kurie, tikėtina, daugelį apylinkių partizanų, stumiamų svarbių reikalų ar pagalbos poreikio, vedavo į tą pačią E. ir S. Sąjū sodybą. Žygiai, be didelių abejonių, turėtų būti įvardijami šių metų stovyklos esminiu bruožu.

¹ Plačiau žr. Aistė Čepulytė, Salvijus Kulevičius, „Netradicinė akademinė vasara Sąjū sodyboje Balandiškyje“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, t. 30, 2012, p. 200–203.

Net keturios stovyklos dienos buvo skirtos žygiams, tad stovykla buvo tikrai aktyvi ir aprėpė plačią teritoriją, kurioje gausu laisvės kovotojų veiklos pėdsakų, laukiančių, kol jie bus atrasti ir prakalbinti. Žygių metu lankytas įvairus kraštovaizdyje regimas partizaninių kovų palikimas, pavyzdžiui, Mažuolių miške 1944 m. įrengtos masyvios partizanų žeminės vieta. Pagal išlikusius partizano Juozo Paliūno-*Ryto* prisiminimus, joje tilpo 18 vyrų². Taip pat paminėtinas 1949–1950 m. sandūroje veikusio partizanų bunkerio liekanos, partizanų rėmėjo Simono Puklio sodybos ūkiniame pastate Bargailių kaime. Kiekvienai reikšmingesnei lankytai vietai skirtas akademinis dėmesys, naudojantis metalo iešikliais (archeologinių žvalgymų vadovas G. Petrauskas) atkasta nemažai svarbių partizanų buvimą įrodančių radinių: tūtelių, kulku, saga su Vyčio ženklui ir kitų reikšmingų daiktų.

Žygiuojant aplankyti pasipriešinimo įvykių amžininkai, rėmėjai, fiksuota sakinė istorija, todėl žmonių prisiminimai suformuodavo daug detalesnę praeities vaizdinį, kuris dabartinei kartai tik iš knygų žinomą istoriją paverčia tikrą liudininkų nuoširdžiu ir emociu pasakojimu. Dauguma apklaustųjų partizanus minėjo geru žodžiu, prisiminė jų jaunatvišką optimizmą, drąsą ir gražių aukštų vyrų išvaizdą. Vis dėlto jų tragiški likimai priverčia susimąstyti. Žvelgiant akademinio žvilgsniu, studentai ir moksleiviai turėjo progą įsitikinti, kad amžininkų liudijimai gali tapti pakankamai svarbiu šaltiniu istoriniams tyrinėjimams, ir išmokti tinkamai atlikti interviu. Kalbinti pašnekovai atskleidė nežinomus vietos gyventojų remiamų partizanų istorijos puslapius. Įsimintinas Bargailių kaimo gyventojos Bronislavos Rumševičienės pasakojimas. Anot jos, partizanų rėmė-

jai būdavo net vaikai – jie rinkdavo šovinius, o jų pradinių klasių mokytojas, Prisikėlimo apygardos Organizacinio sektoriaus narys Stasys Skaburskas, jiems keisdavo juos į kreideles. Atsižvelgiant į tai, sunku net įsivaizduoti, kokio masto paramos susilaukdavo partizanai ir kiek daug istorijų dar yra neatskleista.

Pėsčiomis įveikti atstumai, miškai, pelkės ir įvairios kliūtys iš visų dalyvių pareikalavo nemažo užsispyrimo ir išdringumo, bet nuolat lydimi partizanų dainų, su kiekvienu prisilietimu prie partizaninio paveldo ar išgirdę amžininkų prisiminimus, stovyklos dalyviai galėdavo priartėti prie partizanų, bent maža dalimi pajusti, ką išgyveno gyvybes aukoję laisvės kovotojai. Keliaujant Paberžių mišku netikėtai atrastas nežinomas bunkeris ar atsitiktinai aptiktos šovinių tūtelės viduryje Praviršulio pelkės kiekvienam sukėlė didelį susidomėjimą ir įvairiausias interpretacijas. Bet net susikoncentravimas į partizanines kovas netrukė žygyje susipažinti ir su platesnę chronologinį laikotarpį apimančia istorija nuo senovės iki dabartinių laikų, nepamirštant etnografijos bei mitologijos, vietovardžių kilmės istorijų ar tautosakos. Taigi žygiuose darniai laviruota tarp partizaninio karo tyrinėjimų ir kraštotyros plačiausia prasme.

Dinamiškoji stovyklos dalis, prabėgusi žygių metu, nebūtu tokia vertinga ir išsami, jei ne akademiškoji stovyklos pusė. Klausantis garsių Lietuvos istorijos tyrinėtojų ir jaunų mokslininkų pranešimų, buvo galima praturtinti savo žinių bagažą naujausių tyrinėjimų rezultatais, naujais faktais ir teorijomis. Dalis stovyklos metu skaitytų pranešimų buvo skirti partizaninio pasipriešinimo ištakoms, kurios, remiantis prof. dr. Valdo Rakučio pranešimu „Partizaninės kovos priemonės ir metodai Lietuvoje XVII a. II pusėje – XIX a. I pusėje“, aptinkamos jau per 1794 m. T. Kosciuškos, 1830–1831 m. ar 1863–1864 m. sukilimus. Kiti pranešėjai nu-

² Juozas Paliūnas, *Partizano keliai: Partizano Juozo Paliūno-Ryto prisiminimai*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2012, p. 56.

kėlė į XIX a. ar Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpio istorinius procesus, gilinosi į Lietuvos gyventojų, išskirtinių atvejų kariškių, savimonės ir gimtojo krašto gynybos suvokimą ar politinę raidą, gvildeno visuomenės susitaipinimą su gyvenamąja vieta, turėjusia įtakos ginkluoto pasipriešinimo susiformavimui. Kitas pranešimų blokas, skaitytas stovyklos organizatorių prof. dr. Vykinto Vaitkevičiaus, dokt. Aistės Petrauskienės ir dokt. Gedimino Petrausko, buvo nukreiptas į stovyklų metu atliktus darbus, supažindino klausytojus su laisvės kovų kraštovaizdžiu, kritišku partizaninio karo vietų išsaugojimo vertinimu Lietuvoje ir tokio paveldo paieškų metodika. Išskirtinis dr. Darius Juodžio pranešimas – „Partizaninio karo rekonstrukcija“. Jo metu klausytojai buvo ne tik teoriškai supažindinti su partizanų apranga, bet kartu pranešėjas pakvietė apžiūrėti rekonstruotą partizano aprangą ir inventorių.

Akademinio jaunimo renginį vainikavo dvi dienas trukę Užpelkių kautynių archeologiniai žvalgymai, kurie tęsia 2014 m. stovyklos metu pradėtą tyrimą. Juo bandoma kuo tiksliau išanalizuoti partizaninio karo kautynių vietą, atkurti kautynių eigą ir supažindinti studentus bei moksleivius su naujausių laikų konfliktų archeologijos mokslu. Užpelkių kautynės 1949 m. rugpjūčio 13 d. yra reikšmingos partizaninio karo istorijai dėl jų metu žuvusių LLKS 1949 m. vasario 16 d. deklaracijos signatarų Petro Bartkaus-Žadgailos, Broniaus Liesio-Nakties ir juos lydėjusių partizanų Vytauto Šniuolio-Svajūno, dviejų nenustatytų partizanų Aitvariuko ir Girėno. Kautynės išgyvenusių Viktoro Šniuolio-Vitvyčio, Lauryno Mingilo-Džiugo ir nežinomo likimo partizanų Laputės ir Sakalo dėka išliko išsamus kautynių aprašymas ir jų pačių inicijuoto tyrimo medžiaga, kuri buvo atrasta 1993 m. partizanų archyve.

Stovyklos dalyviai turėjo išskirtinę progą dalyvauti archeologiniuose žvalgymuose ir iš-

mokti naudotis archeologine įranga, žvalgymo metodais bei pagal radinius pamėginti išskirti įvairias hipotezes apie kautynių veiksmus. 2014 m. archeologinių žvalgymų metu pradėti darbai buvo tęsiami šiemet, neatsisakyta tarpdiscipliniškumo ir į pagalbą pasikviestas karybos ekspertas vrš. Ernestas Kuckailis. Archeologiniuose žvalgymuose pasitelktas išmiuotojų naudojamas paieškos būdas, kai žvalgoma teritorija juostomis padalijama į pailgus sektorius, siekiant kuo kruopščiau ją iširti nepraleidžiant nė vienos smulkmenos. Naujas metodas pasitvirtino su kaupu, nes per archeologinius žvalgymus buvo aptikti 99 istorinę vertę turintys radiniai. Didžioji jų dalis siejama su Užpelkių kautynėmis, tai yra įvairaus kalibro šoviniai, tūtelės, kulkos, ginklų detalės, taip pat buvo aptikta ankstyvesnio laikotarpio radinių. Svarbiausia, kad naujieji radiniai toliau pildo Užpelkių kautynių paveikslą, tačiau duomenų vis dar trūksta, todėl tyrimai bus tęsiami ir kitais metais.

Akademinė jaunimo stovykla-seminaras „Laisvės kovų atmintis“, jau ne vienerius metus kelianti jaunimo susidomėjimą, tik parodo, kad naujoji karta yra neabejinga partizanų atminimui ir jų istorijos išsaugojimui. Kartu tai reiškia, kad partizanų atminimas gyvuos dar ilgai su kiekvienu, kuriam rūpi ir kuris yra prie to prisilietęs. 2015 m. rugpjūčio 16–23 d. vykusi stovykla visų jos dalyvių pastangomis atskleidė naujus laisvės kovotojų istorijos puslapius. Jie buvusių ir būsimų stovyklų dalyvių dėka bus vis detaliau pildomi, naikinant baltąsias istorijos dėmes. Už pagalbą organizuojant stovyklą ir sukuriant sąlygas jaunimui domėtis garbinga tautos istorija dėkojama: Lietuvos kultūros tarybai, Europos Parlamento nariui Algirdui Saudargui, Radviliškio rajono savivaldybei, Grinkiškio seniūnijai ir Pašušvio pagrindinei mokyklai.

Marius Debesis